

El treball assalariat en els masos de la Catalunya interior al segle XIX. L'exemple del mas Santmartí (Bages)

per Carme Sanmartí Roset

Malgrat que el mas es considera una unitat d'explotació de caràcter familiar, les múltiples tasques que s'hi havien de fer obligaven sovint els amos a cercar mà d'obra fora de la família. Aquesta necessitat augmentava a mesura que el conjunt de les terres sobrepassava l'extensió necessària per a garantir l'autosuficiència familiar.¹

En aquest article ens proposem d'analitzar el volum i la incidència del treball dels jornalers en el conjunt de les tasques d'un mas, a través de l'exemple del mas Santmartí. Es tracta d'un mas que actualment pertany al municipi de Sallent, a la comarca del Bages, que ja apareix documentat a l'edat mitjana com un dels masos integrants de la quadra i la parròquia de Sant Martí de Serraià. Va sobreviure a la crisi del segle XIV, de la qual es va beneficiar aglutinant masos ròncs. A partir del segle XVIII va iniciar una expansió del conreu dels cereals, de l'olivera i, sobretot, de la vinya, que es va mantenir fins a la segona meitat del XIX —cal no oblidar que el Bages era una comarca essencialment vitícola. Però, tot i que els amos van incrementar el nombre de vinyes que explotaven directament, van optar per establir-ne una gran part a rabassa. Així, doncs, segons l'amillament, l'any 1861 l'hereu portava en conreu directe 23 Q 11q de cereals, 6 Q d'oliveres i 35 Q 4q de vinya. Alhora, 96 Q 4 q eren menades per rabassaires. És evident que les extensions de conreus explotades directament pels hereus exigien mà d'obra suplementària, de fora del nucli familiar.

És segur que abans de la segona meitat del segle XVIII ja hi havia jornalers. El treball assalariat ja es practicava als masos des de molt abans del segle XIX, però en proporcions més reduïdes.² En el cas del mas Santmartí, fins a aquesta època,

1. Llorenç FERRER, a *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987), p. 234, considera que, a la comarca del Bages, l'extensió mínima són les 16,5 quarteres. En canvi, Rosa CONGOST a *Els propietaris i els altres* (Vic, EUMO, 1990) p. 79, la situa en 30 vessanes (6 ha), dada que ha extret del treball *Encuesta sobre crédito rural* fet per la Junta d'Agricultura de la província de Girona en el segle XIX.

2. Arxiu Santmartí (AS), Fons Porret, Llibreta núm. 1. A l'arxiu de Sanmartí, per raons matrimonials, s'hi conserva documentació del mas Casamiquela de Sant Julià Sassorba que creiem

no en tenim les primeres referències, que ens arriben a través d'un inventari de 1766,³ del testament de l'hereu Josep Sanmartí Ferreras de l'any 1808⁴ i d'algunes notícies aïllades. A principi del segle XIX, es va produir un canvi que s'evidencia clarament en la nova estructura de la masia: l'increment del nombre de treballadors que residien a la casa de manera més o menys permanent va empènyer l'hereu a fer una remodelació de l'àrea de servei. El canvi de situació de l'escala d'accés a les golfes, que arrencava del menjador de la cuina, i la construcció d'una escala exterior, que comunicava el pati de davant de la casa amb la terrassa contigua a la cuina, permetia als mossos, a les criades, als porcaters, als pastors i a altres treballadors accedir a la cuina i als dormitoris de la golfa sense passar per l'àrea reservada a la família.

La important presència de treballadors assalariats als masos ens fa plantejar la qüestió de qui i en quines condicions realitzava les feines agrícoles, qui s'encarregava del bestiar i, en l'àmbit domèstic, qui ajudava les dones en les tasques pròpies de la llar. La primera notícia oficial és de 1828, any en què es va elaborar un padró de la Parròquia de Sant Martí. En el mas Santmartí, a més dels membres de la família, constaven com a habitants de la casa:

- Valentí Ferrer, d'Avinyó, pastor (64 anys, vidu).
- Joan Rodoreda, d'Oló, bover (44 anys, solter).
- Ramon Tort, de Balsareny, traginer (32 anys, solter).
- Pau Soler, de l'Estany, criat (20 anys, casat).
- Peronella Agramunt, d'Avinyó, porquera (14 anys, soltera).

Aquesta informació és vàlida per a avaluar el personal fix de la casa, però ignora els treballadors temporers, que restaven al mas només uns quants mesos o en períodes intermitents. S'observa, per exemple, l'absència de mossos, un grup que més endavant es demostrarà que era el majoritari.

La documentació més completa sobre aquest tema procedeix d'una llibreta que Magí Sanmartí Soler va titular *Llibra de soldadas i conductas de 1835 en avan*.⁵ Els hereus la van destinar a prendre nota de les persones que entraven a

que serveix per a il·lustrar aquesta idea. En aquest mas, entre 1729 i 1738, hi van treballar tretze jornalers: quatre amb contracte anual, un durant un mes, i de la resta no consta la data en què abandonen el mas. Atès que el lloc de procedència dels assalariats coincideix en molts casos amb el que consta un segle més tard al mas Santmartí (Gaià, Olost, Oristà), és molt possible que els contractes de Santmartí del segle XVIII fossin semblants a aquests.

3. Not. J.A. Ferrussola, 1766. L'inventari cita una cambra a la planta principal destinada a les criades i una altra a les golfes per als mossos. Després de les modificacions del principi del segle XIX, es va mantenir la mateixa separació. Aquesta distribució devia ser habitual, ja que la trobem en altres masos de característiques semblants i relativament pròxims. Ignasi TERRADES, a *El món històric de les masies* (Barcelona, Curial, 1984), p. 193, la descriu al mas Santamaria de Serrateix a partir d'un inventari de 1795, destacant que tothom vivia en el mateix cos principal i, per tant, no hi havia una segregació residencial entre propietaris i treballadors.

4. (AS) En l'esborrany de testament, Josep demana que la seva usufructuària tingui cura del seu fidel criat i de dos treballadors «que han treballat llibrement de alguns anys en esta casa».

5. (AS) Es tracta d'una llibreta ben conservada que va ser escrita per Magí Sanmartí Soler (1800-1859) i pel seu fill Domingo Sanmartí Casamiquela (1831 - 1872).

treballar al mas Santmartí. Hi trobem una llarga llista de mossos, bovers, traginers, pastors, rabadans, porcaters i porcateres, criades, dides, regatxons, sagals i guardaboscós. I encara més: com que les anotacions tenien un caràcter pràctic, al costat de cada nom hi feia constar el sou, els diversos pagaments que es feien a cadascú, el pagament anual de la butlla i, quan ho sabia, el lloc de procedència i la data d'abandó del mas. En alguns casos hi consta el tipus de treball que es pagava, els dies que faltaven a la feina i la causa (malaltia, retorn a casa seva per tasques concretes, dies de festa dels pobles de la rodalia, etc.) i les peces de roba o calçat que compraven. Els contractes eren orals, sense documents que els ratifiquessin, i de caràcter personal. A cadascú se'l contractava per a una feina i en unes condicions salarials que no calia que fossin extensives als altres treballadors, encara que se'ls demanessin les mateixes feines.

En el període comprès entre 1835 i 1872, any en què es deixa d'apuntar en aquesta llibreta —coincidint amb la posada en marxa de la masoveria pròxima a la casa—, van treballar en el mas un total de dues-centes dinou persones:

-mossos	67	-guardaboscós	2
-bovers	9	-criades	34
-pastors	15	-dides	6
-porcaters	12	-sagal	1
-porcateres	7	-regatxo	1
-traginers	19	-sense especificar	
-rabadans	9	ofici	37

Lloc de procedència

L'estudi de la procedència de cent vint-i-vuit dels dos-cents dinou treballadors posa de manifest la gran diversitat de llocs d'origen. Destaquen Sallent, Artés i, especialment, Avinyó, les tres poblacions importants més pròximes al mas i que representen un 44,5% del total. Si s'hi afegeix Sant Feliu Sasseres, el percentatge arriba al 51,5. Però el 48,5% restant mostra una gran disparitat de poblacions: un 23,5% correspon al Bages, un 9,4% al Berguedà, un 5,4% a Osona i un 7,8% al Solsonès. Pràcticament no n'hi ha cap de fora del marc geogràfic apuntat, a excepció dels dos aragonesos que hi treballen l'any 1847 i d'un mosso de la Cerdanya, que constitueixen un 2,3% del total.⁶

Aquesta anàlisi permet comprovar la gran mobilitat de la mà d'obra, que es traslladava d'un costat a un altre amb freqüència.

6. En aquesta llista no hi ha comptabilitzats els cerdans, especialitzats en les construccions de marges i que passaven temporades relativament llargues al mas, com es dedueix del fet que encara hi ha una cambra a les golfes que conserva el seu nom i que apareguin en un contracte de masoveria de l'any 1877 en el qual es feia constar que les despeses que ocasionessin anirien a càrrec del masover.

Navès						1					1
Oló	2					1					3
Olost			1								1
Oristà	1										1
Prats	3							1			4
Puig-reig				1							1
St. Llorenç Piteus						1					1
Saldes	1							1			2
Sallent	1	2		1						8	12
Sant Feliu S.			1	2	2	2				2	9
Sant Fruitós								1			1
Sant Julià						1					1
Santpedor								1			1
Serraïma	1		1				1				3
Vallsera				1							1
Vilapedres				1							1
no consta	29	4	5	9	1	11	3	10	3	16	91
total	67	19	9	15	9	34	6	19	4	37	219

QUADRE 2. Durada dels contractes dels treballadors del mas (entre 1835 i 1873)

<i>ofici</i>	<i>mossos</i>	<i>porcaters</i>	<i>bovers</i>	<i>pastors</i>	<i>rabadans</i>	<i>criades</i>	<i>dides</i>	<i>traainers</i>	<i>altres</i>	<i>no consta</i>	<i>total</i>	<i>%</i>
<i>durada</i>												
d'1 a 3 mesos	7	1	1	1		3		3		7	23	13,9
de 3 a 6 mesos	6	4		1	2	5	2	1		6	27	16,3
de 6 mesos a 1 any	18	2	3	4	1	7	3	4		5	47	28,3
d'1 a 2 anys	7	3	1	5		2		3	1	6	28	16,9
de 2 a 3 anys	6					5		2	1	1	15	9,0
de 3 a 5 anys	3		1	1		4		2			11	6,6
de 5 a 10 anys	7	1				1			1	2	12	7,2
més de 10 anys	2	1									3	1,8
subtotal	56	12	6	12	3	27	5	15	3	27	166	100,0
sense especificar	11	7	3	3	6	7	1	4	1	10	53	
total	67	19	9	15	9	34	6	19	4	37	219	
% durada coneguda	83,58	63,2	66,7	80,0	33,3	79,4	83,3	78,9	75,0	73,0	75,8	

La durada dels contractes

Els meticulosos hereus que van fer la llibreta prengueren la precaució d'annotar la data final del contracte en cent seixanta-sis ocasions, és a dir, en un 75,8% del total dels casos.

D'aquests cent seixanta-sis, vint-i-tres treballadors (13,9%) van restar al mas entre un i tres mesos; vint-i-set (16,3%), entre tres i sis mesos; de sis mesos a un any, quaranta-set (28,3%). Els qui hi van treballar entre un i dos anys constitueixen un 16,9%, i són vint-i-vuit. Entre dos i deu anys n'hi ha trenta-vuit (22,8%) i que hi treballessin més de deu anys només tres: dos mossos i una porquera (1,8%).

És a dir, els contractes eren, en general, curts i predominaven els que tenien una durada d'entre sis mesos i un any: la suma dels contractes fins a un any representa un 58,5% i fins a dos anys, un 75,4%. I aquesta sembla que era la intenció en el moment d'iniciar-los, almenys en el cas dels mossos. En les curtes notes que hi ha al costat dels noms, s'hi fa constar, en alguns casos, expressions com ara aquestes: «llogat fins a la sega», «llogat fins al segar», «llogat fins a Pasqua», «llogat per tres mesos», «per quatre setmanes», «llogat per un mes».

Podia ser que, passat el temps acordat, el mosso se n'anés o, al contrari, continués vinculat al mas realitzant treballs de manera fixa o intermitent.

En la resta de treballs no hi apareixen notes que expliquin les intencions de durada.

Els mossos

Tenint en compte l'estructura del treball del mas, constituïen el grup més nombrós. Se'ls contractava per a realitzar un seguit de feines: esbrollar, cavar, cobrir, fer la rompuda, llaurar, sembrar la rompuda i el restoble, plantar, segar, garbejar, batre, escavimar, podar, fer colgats, veremar, vallejjar, tragarinar, premsar, trascolar, desfer olives i treure fems, segons consta al costat de les quantitats que se'ls pagaven.

A Santmartí no apareix cap referència als «mossos d'aixada» que Pere Pascual troba a mitjan segle XIX al mas Gallardes, a la Conca d'Òdena, caracteritzats, fonamentalment, per ser contractats per un any.⁷ Pel que es desprèn dels comenta-

7. Pere PASCUAL, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX* (Barcelona, Crítica, 1990), p. 61. Al marge de la durada anual, la resta de les característiques eren les mateixes. Pascual considera que és una forma de treball assalariat idèntica a la que va existir en el camp anglès, tant per la procedència dels treballadors —en general fills solters de petits pagesos o arrendataris que disposaven de poques terres—, com per les característiques del contracte —de caràcter anual, amb residència a casa de l'amo i amb el pagament integrat per una part en metàl·lic i una altra en alimentació o espècies. A Anglaterra, quan el sector agrícola es va adaptar a l'economia de mercat, aquest tipus de mà d'obra va ser substituïda per un proletariat rural que no residia a la casa dels propietaris, sinó que era contractat per dies o setmanes i cobrava el salari en metàl·lic.

ris marginals, als propietaris dels masos els preocupava la possibilitat de trobar-se sense mà d'obra en els moments en què la feina agrícola era més intensa.⁸ Hi ha alguns contractes del mes d'agost i d'altres dels primers mesos de l'any, en els quals s'acorda que duraran fins a la sega; per tant, immediatament després d'acabar-la, ja es preocupaven de l'any següent. Però, d'altra banda, tampoc no els interessava tenir un excés de treballadors al mas durant els mesos d'hivern, que era quan baixava l'activitat agrària. Per aquesta raó, alguns dels homes que van treballar a Santmartí durant un interval de temps llarg solien fer-ho amb intermitències i no d'una manera continuada. Apareixen i se'n van, o bé, ja acorden d'entrada que serà així. Magí Alsina, d'Avinyó, demana, en el moment de començar a treballar, poder disposar d'una setmana per a anar a podar i d'una altra per a cavar. A Josep Morral, que va treballar a Santmartí durant més de quatre anys, se li liquiden deutes el mes de març, però el 29 de juliol diuen que «ha tornat». En altres casos, anoten que «ha tornat tres dies per segar», «ha estat set dies a treballar per ell», «ha estat quatre dies i mig al restoble i se'n ha anat a treballar per ell»; de Joan Rodoreda, «el Menut», es diu que «ha estat a plantar per ell». A vegades passa un període llarg de temps sense que hi hagi cap notícia d'un mosso i després torna a aparèixer.

Molts d'aquests mossos tenien unes terres que explotaven directament com a propietaris o parcers i completaven el seu temps anant llogats a terres dels masos més grans. Josep Pujol, àlies «el Bleda», era un rabassaire de Santmartí que va col·laborar regularment durant vint-i-un anys en les terres del mas; Jaume Quintana, de Cabrianes, que és contractat l'any 1847 com a mosso, apareix en els amillaments de 1861 com a rabassaire d'una peça de terra que els Sanmartí tenien a Cabrianes.⁹ Joan Rodoreda, que tot i constar com a bover feia tot tipus de feines, tenia una peça de terra a Santa Maria d'Oló, tal com es diu en el seu testament.¹⁰ Aquests són els que presenten una comptabilitat més difícil de seguir. Les relacions que establien amb el propietari eren molt complexes i era freqüent que el rabassaire pagués la seva part de fruits amb jornals realitzats a les terres del mas. Els comptes són un continu «li quedo a deure» o «em deu» sense donar gaires explicacions més.

El reconeixement de la irregularitat de les tasques que havien de fer es reflecteix en el salari. Són els més canviants de tots.¹¹ El pagament en diners es completava amb la manutenció a càrrec del propietari. Els mossos podien cobrar, l'any 1835, entre 2 i 10 pessetes al mes i entre 5 i 11, l'any 1865. En part, les diferències s'expliquen en funció del mes en què es comença la feina. En un contracte del 2 d'agost de 1847 consta que es pagaran a Jaume Quintana de

8. *Ibid.*, ps. 64-65. L'hereu del mas Gallardes explica en el Llibre diari les dificultats que va tenir l'any 1840 per a trobar mà d'obra en el moment de la sega, davant de l'augment sobtat de la demanda de força de treball.

9. Rosa CONGOST, *op. cit.*, ps. 127-128, considera que la rabassa va estabilitzar una mà d'obra al voltant dels masos els propietaris dels quals utilitzaven en els moments de treball extra.

10. Not. Joan Lluís Cerarols, 1846.

11. Pere PASQUAL, *op. cit.*, p. 65, dona com a salari per al primer terç del segle XIX al mas Gallardes unes quantitats que oscil·len entre les 33 i les 40 lliures anuals.

Cabrianes 9 pessetes al mes, però, durant els mesos de novembre, desembre, gener i febrer, en cobrarà 6 i fins al juliol, 12. L'any 1861 decideixen pagar a un mosso anomenat Macià 16 pessetes si es queda fins a la sega, però els mesos d'hivern en cobrarà 12 i durant la primavera 21. Anys més tard, el 1869, acorden amb Josep Roqueta un sou de 14 pessetes al mes «si compleix el temps, sinó 11 ptes els tres mesos d'hivern i 17 a la primavera». Si un mosso comença a treballar en un dels mesos ben retribuïts i no hi ha cap nota aclaridora, pot fer la impressió que cobra molt més del que li paguen en un dels mesos d'hivern. I, en altres casos, el que trobem és una mitjana entre els sous dels diferents mesos. Al Ripollès i a l'Alt Berguedà, els mossos que anaven a jornal, encara que adquirissin el compromís de quedar-se durant setmanes o mesos, cobraven solament els dies treballats, i no les festes o els dies de mal temps; en canvi, els llogats per més temps cobraven la soldada sencera.¹² És possible que aquests tractes es mantinguessin també al mas Santmartí. Això explicaria l'interès de Magí Sanmartí per a apuntar a la llibreta els dies que estaven malalts o se n'anaven a algun lloc. El que no hi consta són els dies de pluja, segurament perquè és una zona molt més seca i els dies que no podien treballar al camp feien altres feines en llocs coberts.

Els contractes a curt termini ofereixen molta menys informació. En alguns casos s'especifica que els lloguen per unes feines concretes «fins a la sega», «fins haver batut», però en la majoria no hi ha cap més comentari.¹³

Com en el cas dels rabadans respecte als pastors, els regatxos i els sagals realitzaven feines agràries al costat dels mossos. Eren nois joves que ajudaven els més experimentats i que, alhora que aprenien ofici, cobraven unes petites quantitats. Signe de la seva joventut és la constància del fet que les mares van, en alguns casos, a cobrar la soldada.

Si als contractes de mossos afegim aquells en què no consta l'ofici, però que podem suposar que també ho són perquè tenen salaris semblants i són de durada irregular, es dedueix que el mas Santmartí tenia una mitjana de quatre mossos contractats cada any, malgrat que en alguns moments arribava a haver-n'hi vuit o nou i, en altres, dos o tres.

La curta durada de la permanència dels mossos sembla indicar que el treball que feien en els masos grans els proporcionava els ingressos necessaris per a comprar les seves pròpies terres o per a invertir en un petit negoci, però que, en principi, no es plantejaven treballar tota la seva vida com a assalariats. Mentre no podien subsistir amb les pròpies terres, havien de continuar treballant per a un altre com a jornalers. Després, si aconseguien convertir-se en pagesos, ja no

12. Salvador VILARRASA i VALL, propietari del mas Vilarrasa de la Pobra de Lillet, en el seu llibre *La vida a pagès* (Ripoll, Impremta Maideu, 1975), p. 57, explica que aquests eren els tractes habituals en aquestes zones.

13. R. GARRABOU, J. PUJOL i J. COLOMER, a *Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya, 1818-1936)*, «Recerques», núm. 24 (1991), ps. 23-51, expliquen com la gran varietat de condicions en què es contractaven els treballadors del camp dificulta l'anàlisi del salaris agrícoles. Arriben a la conclusió que entre 1818 i 1850 les sèries salarials mostren una estabilització dels salaris. A partir de 1850 s'enregistren fluctuacions, alhora que inicien un moviment alcista, més accentuat a partir de 1872, i que arriba al màxim en la dècada dels anys vuitanta.

tenien temps d'anar a jornal.¹⁴ En la citada llibreta, consten dos mossos que es casen mentre estan treballant al mas i l'any següent s'acomien i se'n van. També és interessant observar que, dels quatre homes relacionats en el padró de 1828, un és vidu i dos són solters i de mitjana edat i, per tant, poc motivats a instal·lar-se pel seu compte, tot i que s'ha de tenir present la possibilitat que aquesta fos una situació transitòria.

Els traginers

En solien tenir un de manera permanent, a excepció d'algun moment en què a la llibreta no consta que n'hi hagués i d'algunes ocasions en què n'hi havia dos. Amb el bestiar dels traginers es complementava el nombre de bèsties de càrrega i tir del mas, que en l'inventari de 1859¹⁵ era integrat per dos matxos i en el de 1872¹⁶ per una mula i dos bous. Com que aquest nombre no era suficient per a poder dur a terme tots els treballs de transport, els hereus Sanmartí van emprar dos recursos diferents. L'un consistia a llogar mules quan tenien treball extra. Consta el pagament de jornals per feines com ara llaurar, desfer olives, batre, treure fems o tragar calç. Així s'indica en una llibreta de despeses de l'any 1864, any en què no consta que tinguessin tragar: apareix en repetides ocasions que paguen lloguer, a vegades de les mules soles i a vegades amb el jornal del seu propietari.¹⁷ L'altre recurs era tenir al mas un tragar amb els seus propis animals. Els traginers cobraven un sou semblant al dels mossos, que l'any 1835 era de 50 lliures anuals, del 1853 al 1856 de 12 pessetes mensuals i a partir de la dècada dels anys seixanta es col·loca entre les 15 i les 17 pessetes. És de suposar que els traginers portaven el seu propi bestiar, ja que en el contracte de Miquel Renalies es fa constar que se li deixen les mules. Així i tot, la diferència de sou amb els mossos no era excessivament gran i no sabem qui assumia el manteniment dels animals.

Els bovers

Els bovers s'encarregaven de fer pasturar els bous i les vaques. Per aquesta raó, sorprèn que n'hi hagués al mas Sanmartí, ja que en l'inventari de 1859 no consta que tinguessin bous ni vaques i en el de 1872 només tenien dos bous i no tenien cap vaca. És difícil d'entendre què feia un bover per encarregar-se de dos

14. Sebastià CASANOVAS CANUT, *Memòries d'un pagès del segle XVIII* (Barcelona, Curial, 1978). Sebastià Casanovas segueix precisament aquest procés. Creiem que aquesta era l'aspiració de la majoria dels mossos, però molts es quedaven pel camí.

15. Not. J. Ll. Cerarols (Sallent), 1860.

16. Not J. Ll. Cerarols, 1872.

17. (AS) Carp. Llibretes de Comptes. Salvador VILARRASA, *op. cit.*, ps. 206-210, explica que era habitual que els propietaris de bestiar de tir deixessin els animals a un eugasser per a la temporada de batre, a canvi que aquest després els fes la feina de franc en el seu mas.

bous en el millor dels casos, si no és que també feia les feines en què intervenien aquests animals. Així i tot, les anotacions que apareixen al costat d'un dels bovers —on, després d'especificar que se'l lloga de bover, consten pagaments per a podar, cavar i cobrir la rompuda—, concretament de Joan Llobet, que apareix com a mosso en una ocasió i com a bover en una altra, i la realització de treballs de manera intermitent d'un tercer fan pensar que, de fet, els bovers eren uns mossos que s'encarregaven de bous i vaques quan n'hi havia, però que eren fàcilment adaptables a altres tasques.¹⁸ Al mas Santmartí n'hi havia un de manera quasi permanent.

Els porcaters/porcateres

Era l'únic ofici que feien indistintament homes i dones, i, aquestes, durant molt temps. L'any 1836 en van contractar una, Antònia Agramunt, d'Avinyó, que hi va ser durant quasi onze anys. El 1856 en contractaren una altra, Gertrudis Cambó, d'Artés, que hi treballà sis anys i mig. La resta hi van ser durant períodes molt més curts. De fet, dels dinou porcaters i porcateres que treballaren al mas Santmartí, anomenen noi o noia a tretze i, d'aquests tretze, només en tres casos diuen de quina casa eren: «de cal Rossinyol», «de cal Raimundet», «noi de la Baumeta». Els altres són personatges gairebé anònims. Pel que fa als sous, Antònia Agramunt cobrava 15 pessetes l'any; Gertrudis Cambó, 30 pessetes anuals en mensualitats de 2,5 pts i un noi d'Avinyó, que hi treballà durant deu mesos, en cobrava 4 també mensuals. Els nois i noies cobraven, en general, entre 6 i 9 rals al mes. Eren joves inexperts que tenien una feina fàcil i de poca responsabilitat. De fet, el nombre de porcs que hi havia a Santmartí l'any 1859, segons l'esmentat inventari, era de 3 porcs per a engreixar, 2 verres i 5 garrins, i l'any 1872, de 5 porcs d'engreix. La tasca dels porquers consistia a pasturar-los en zones d'alzines o roures per tal d'aprofitar els aglans i netejar les corts. A les dones se'ls proporcionava camisa, davantal, espardenyas i socs. Pot ser que també fos així per als homes, però no consta.

Enmig d'aquesta uniformitat de criteris, destaca el cas diferent de Manel de Sallent, a qui es pagaven 16 pessetes al mes. Ho atribuïm al fet que no devia viure al mas, ja que la distància des del poble la podia recórrer cada dia, a diferència de tots els altres; que eren mantinguts pel mas i, per tant, cobraven unes quantitats clarament inferiors.

Els pastors i rabadans

Servien per a guardar un ramat que l'any 1852 era constituït per setanta ovelles i sis cabres. És possible que es desfessin del ramat l'estiu de 1864, ja que aquest any

18. Pere PASCUAL, *op. cit.*, p. 61, també constata aquests canvis de feina. Ell cita un mosso que es fa càrrec d'una masoveria, uns mossos que després apareixen explotant les boigues del mas i un mosso d'aixada que després apareix contractat com a pastor.

s'acaba el contracte amb el pastor i el rabadà, i no es torna a renovar. A més, en l'inventari de 1872 no es fa cap referència a la presència de bestiar oví. Probablement l'expansió de les vinyes i l'explotació dels boscos els van fer prescindir de tenir ramat propi.

Els tractes amb el pastor eren ben diferents dels que s'acordaven amb els altres treballadors, ja que tenien una «participació» en el ramat.¹⁹ Als pastors, en el moment d'acordar la quantitat mensual que havien de cobrar —que oscil·lava entre les 8 pessetes l'any 1835, les 10 pessetes el 1855 i les 12,50 el 1864—, es fixava la quantitat d'ovelles d'engreix que podien tenir per a ells, que solia ser de dues, quatre, quatre ovelles i una cabra, o dos anyells. En un cas s'acorda que el pastor rebrà, a més de sou, «dues ovelles i unes espartenyas cada any». El bestiar, doncs, constituïa un complement del sou per al pastor i un abaratiment del seu cost de cara a l'amo.

En els contractes anteriors a l'any 1844 hi ha una nota que aclareix que els pastors han de cobrar la meitat de la soldada d'un tal Morral, i en un cas concreta: «Però com al bestia és a mitgas ab el Morral sols dec donar-li 4 pasetas i un vintidós cada mes.» Tot sembla indicar que, com a mínim durant uns quants anys, el ramat era integrat per ovelles de dos propietaris, que, atès el nombre reduït de caps que posseïa cada un, podien reunir-les en un sol grup, estalviant despeses de personal. Després, aquesta nota desapareix i això ens dóna a entendre que el ramat és propietat exclusiva dels Sanmartí.

Les criades i les dides

Malgrat que l'única referència anterior a la presència de criats parla d'homes —Pau Soler i Joan Ciuró, del qual Josep Sanmartí es preocupa en el seu testament: «item encarrego a ma muller i hereu cuidi i mantínguia en sa casa a Joan Siuró, qui sempre he experimentat criat fidel»—, les notícies d'aquesta llibreta es refereixen exclusivament a dones.

Les noies provinents de famílies treballadores i de masos petits veien en el treball domèstic una possibilitat d'aconseguir diners per al seu dot. És clar que podien anar a la indústria, però si provenien d'un medi rural els era més fàcil treballar en un mas. La durada de les seves estades al mas Santmartí és curta; en la meitat dels casos és al voltant de l'any i solament dues superen els cinc. També elles, com els mossos, s'ho plantejaven com una solució temporal, fins a arribar al matrimoni. Després, les obligacions de la pròpia llar impedièren que restessin fixes en un mas.

Els pactes econòmics també eren específics. S'acordà en quinze casos un sou anual de 8 o 9 lliures i, en els disset restants, un sou mensual en pessetes, en unes quantitats que van de les 2,5 l'any 1845 i les 3,5 l'any 1854 fins a 5 pessetes des de 1857 a 1862 i 6 l'any 1872. El pagament en metàl·lic es complemen-

19. Per a més informació sobre aquest tema, vegeu VILARRASA I VALL, *La vida dels pastors* (Ripoll, Impremta Maideu, 1981).

tava amb l'obligació de la casa de proporcionar-los camisa, davantal, mitges, espadenyes i en alguns casos s'hi afegien socs. En altres, el que proporcionen és un parell de sabates. En la relació de comptes de les criades, hi ha apuntats, amb cura, els costos de les peces de vestir o calçar que s'anaven adquirint al llarg de l'any de manera irregular, a vegades amb motiu d'una festa, com la fira de Sallent o la Pasqua.²⁰

Les notícies de dides apareixen irregularment i es corresponen amb la presència de nadons a la casa. En aquest cas se'n troben en els anys 1837 i 1839, i després el 1865, 1868 i 1869, és a dir, en dues tandes corresponents a dues generacions. Les primeres cobren 3 pessetes al mes, però les quatre que corresponen a la dècada dels anys seixanta van rebre 17, 10, 16 i 14 pessetes al mes respectivament. Representa l'increment salarial més important de tots els estudiats.

Es pot concloure que, al mas Santmartí, en el període comprès entre 1835 i 1872, hi treballaven de manera fixa cada any quatre mossos, possiblement un sagal, un bover, un porcater o porcatera, un pastor, un rabadà, un tragner, dues criades i, ocasionalment, una dida, és a dir, una mitjana d'una dotzena de treballadors forasters.²¹

El considerable volum de despeses en salaris, manutenció i vestit havia de ser significatiu per a l'economia de la casa i l'hereu es veia obligat a portar una bona comptabilitat per tal d'avaluar la diferència entre el valor de la producció i els seus costos. Tot i que en els acords verbals es fixava un salari en metàl·lic, els amos procuraven liquidar la major quantitat possible en espècies, evitant el pagament en diner líquid. Una cosa és el que s'acordava i l'altra el que es portava a la pràctica.

La llibreta s'acaba amb la posada en marxa de la masoveria. La complexitat que implicava la direcció d'un mas d'aquestes dimensions no convenia als hereus, cada cop més interessats en temes de caràcter polític i cultural. A partir de la dècada de 1870, el masover s'encarregarà de contractar els jornalers i de pagar-los els salaris. D'aquesta manera, la relació directa entre el propietari i la terra queda interrompuda i hi actua un mitjancer que és qui pren les decisions ordinàries. A partir d'aquest moment, l'hereu es limitarà a una tasca de supervisió i de control de la gestió sense intervenir-hi directament.

20. (AS) Fons Porret, Llibreta núm. 1. Al mas Casamiquela, en cinc dels tretze contractes del segle XVIII —tres dels quals corresponen a dones—, no hi ha pagament en metàl·lic: «tot el vestir i sabates», «tot lo vestit», «caputxa, ropilla, faldilles, davantal, camisa, capell i espadenyes». Sembla, doncs, que posteriorment es produeix un canvi de tendència en el sentit d'introduir una part de pagament en diners.

21. Rosa CONGOST, *op. cit.*, ps. 83-85, cita un propietari del terme d'Ultramort que, per a una extensió de 84 vessanes, contractava cada any un mosso, un bover, un eugasser, una pastora i una porcatera. L'increment del mas Santmartí cal relacionar-lo amb la major extensió de la propietat.